

Somogy megye földrajzi nevei

(Megjelent Somogy megye Tanácsának támogatásával. VÁRKONYI IMRE és KIRÁLY LAJOS vezetésével gyűjtötték a Somogy megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Tudományos irányító: VÉGH JÓZSEF. Közzétette: BALOGH LAJOS, HAJDÚ MIHÁLY, HOSSZÚ FERENC, KIRÁLY LAJOS, MARKÓ IMRE LEHEL, ÖRDÖG FERENC, PESTI JÁNOS, SZABÓ JÓZSEF, SZABÓ LÁSZLÓ. — Budapest, 1974. Akadémiai Kiadó. 1174 l.)

Tíz évvel a Zala megye földrajzi neveit közétevéő kötet megjelenése után jóleső örömmel vesszük kezünkbe a vele szomszédos Somogy megye impozáns méretű helynévgyűjteményét. Annak idején, a zalai mű sikerét látva, a hazai és külföldi kritika egyöntetű elismerését olvasva azt reméltük, hogy megyeink gyors egymásutánban követik majd a szép példát. Erre bátorította az illetekéseket az a minisztertanácsi körlevél is, amely hasonló kezdeményezések erkölcsi és szervezési támogatását kérte. De látnunk kell: lehetőségeink nem kimeríthetetlenek. Amilyen nagy jelentőségű és sürgős az országos gyűjtés, olyan nagyok a nehézségek is. A nyelvész szakemberek száma kicsi, ezért nem szakemberekből álló önkéntes vállalkozókat kell toborozni a helyszíni munkák elvégzésére. A sokszor nagyon is eltérő képzettségű gyűjtőket elméleti és gyakorlati szempontból is fel kell készíteni feladatukra. Ki kell dolgozni a munkálatok tudományos tervét, elő kell készíteni a nevek lokalizálásához szükséges térképvázatokat, számba kell venni a legfontosabb történeti névanyagot, megszervezni a terepmunkát, ellenőrizni ennek alaposságát, pótolni hiányait, kiegyenlíteni színvonalbeli eltéréseit stb. És ha mindez már megvan, megkeresni a kiadás lehetőségeit — ami ilyen nagyarányú, egész megyére kiterjedő gyűjtés esetén pénzügyileg sem könnyű feladat —, hozzálátni a sokszor heterogén anyag megszerkesztéséhez, elkészíteni a használat szempontjából elengedhetetlen mutatót, lektorálni, korrigálni — mindez bizony csak évek munkájával mérhető.

Mindezek a nehézségek magyarázzák, hogy Zala után tíz évig kellett várunk a második nagy megyei helynévgyűjteményre. Annál nagyobb elismerést érdemelnek mindazok, akik e szép munka létrehozásában így vagy úgy közreműködtek. Az utóbbi években örömdetesesen megsaporodtak a községek, városok, járások, megyék saját hatáskörben kiadott kötetei. Sajnos, nem ritkán azt tapasztaljuk, hogy e mecénási tevékenység olyan második vonalbeli művészeti és tudományos műveket segít napvilágra a rosszul értelmezett lokálpatriotizmus alapján, amelyek legfeljebb a szerzők szempontjából tekinthetők jótéteménynek, de a közönség művészi vagy tudományos nevelésére nincsenek pozitív hatással. Meggyőződésünk, hogy a használni akaró jóindulat és anyagi áldozatokat is vállaló lokálpatriotizmus akkor cselekszik helyesen, ha olyan helytörténeti, honismereti adatfeltáró kutatásokat finanszíroz, mint éppen a somogyihoz hasonló névgyűjtemény. Az adatok nem

évülnek el: az ilyen forrásokhoz a kutatás újra meg újra visszatérhet, új meg új szempontok szerint hasznosíthatja, szembesítheti más vidékek hasonló anyagával, kimutathatja a közös jegyeket s a helyi színeket. Ezekből a forrásokból a helyi közművelődés és az országos tudomány egyaránt gazdagon meríthet. Reméljük, azok a megyék, amelyek Zala megye névgyűjteményének megjelenésekor ezt még nem látták be, Somogy példájára felméri saját tennivalójukat.

A somogyi gyűjtemény csaknem tíz évi munka eredménye. Összesen 253 település bel- és külterületének helyneveit tartalmazza. Mintegy 36 000 objektum megjelölésére — a változatokkal együtt — 70—80 000 név-adatot közöl. Anyagát járásonként csoportosítva, községenként rendezi, térképvázlatra vetítve azt is, melyik név hova lokalizálható megközelítőleg. A neveket a helyi kiejtés szerint, egy józanul mérsékelt fonetikával kapjuk, amely sem a nem szakember gyűjtők, sem a szélesebb olvasóközönség számára nem okozhat nehézséget. A kötet tagolása a következő: Bevezetés (7—34), Somogy megyei földrajzi köznevek értelmezése (35—42), A névanyag (43—828), Mutató (829—1174).

A bevezetésnek a gyűjtés történetével foglalkozó részéből megtudhatjuk, hogy a munka kezdetei 1965-ig nyúlnak vissza: ekkor hívta össze Várkonyi Imre, a megyei tanács akkori elnökhelyettese azt a háromnapos értekezletet, amelynek célja a gyűjtőgárda magvának összekovácsolása, a munka elméleti kérdéseinek megvitatása volt. Talán ennek, és a két évvel későbbi balatonboglári országos helynévgyűjtő találkozónak köszönhető, hogy a somogyi gyűjtés nagyobb figyelmet fordított a történeti adatok bedolgozására. Levéltári munkáról természetesen rincsen szó, hiszen a gyűjtemény elsődleges célja az élő névkinccs összeállítása. De néhány — tömeges anyagot kínáló — forrás számbavétele feltétlenül előnyére válik az ilyen munkáknak. Nagy értéke a somogyi gyűjtésnek is az 1852-ből való croquis-térképvázlatok névanyaga, a századfordulón készített színes kataszter birtokívek helymegjelölései, a Pesty Frigyes-féle 1864. évi országos gyűjtés helyi anyaga, valamint a Jankó János néprajztudós Balaton melléki gyűjteményei. Arról ugyan a bevezetés nem szól, hogy törekedtek-e a már korábban publikált nevek számbavételére, gyűjtés közben való ellenőrzésére, de ennek nincs nyoma az anyagban. Igaz, a nyelvjárási bibliográfia Jankó említett munkáin kívül csak Csököly, Gyugy, Kaposmérő, Somogyszil és Szőlősgyőrök községekből említ nagy vagy közepes adatközlést és még három-négy faluból kisebbet. Talán ezek számbavétele nem feszítette volna szét a terjedelem korlátait.

A bevezetés egyébként még számos érdekes és fontos kérdéstről ad felvilágosítást, olyanokról, amelyek nemcsak itt, hanem más hasonló munkák alkalmából is felbukkannak. Elméleti tisztázást igényelne például az a kérdés: földrajzi tulajdonnévnek tekinthető-e az olyan egyes épületek, objektumok neve, mint a *templom*, *tanácsháza*, *futballpálya*, *szeszfőzde* vagy a *Koplalta-lak*,

Vár-lak típusú villaelnevezés. A térképázatok használata külön kérdéscsoport. Itt és a hasonló kiadványokban a térképázatok csak szükségszerűen elnagyoltak lehetnek, a nevek lokalizálásához csak igen szerény segítséget adnak, a térszín érzékeltetéséről lemondanak, sokszor még az út, csatorna nyomvonalát sem jelölik. Kérdés — és a szakirodalomból tudjuk: több évtizedes kérdés — érdemes-e egyáltalán közölni őket. Azzal, hogy az egyes nevek jelölte terület nagyságát nem próbálják nyilakkal vagy más módon érzékeltetni, feltétlenül egyetérthetünk.

Jogosnak és elfogadhatónak tartjuk, hogy ahol él a név népnyelvi formája, ott ezt közlik, és figyelmen kívül hagyják a vele párhuzamos köznyelvi ejtés-változatot. Nem problémátlan viszont az az átírási törekvés, amely egyidejűleg kívánja érzékeltetni a nevek fonetikus ejtését és morfológiai szerkezetét: jelöli a zárt *ĕ* hangot, nem jelöli a köznyelvivel megegyező hasonulást — viszont fonetikus jelez akkor, „ha a névelemek értelme, jelentése nem világos a mai nyelvérzék számára” (14). Belátjuk persze, hogy erre a terjedelem korlátai készítették a kiadókat. A kötet anyaga újra meggyőz bennünket arról, hogy a földrajzi nevek helyesírása megoldatlan kérdése nyelvtudományunknak (vö. MNyj. XVII, 159). A gyűjtemény helyesírási gyakorlata egyébként egyszerűbb és jobb a hivatalos használatra előírná. Hasznos, hogy a használatban német és orosz kivonat segíti a külföldi érdeklődőket. A gyűjtők és közlétezők névsorát (29., 31) a községek betűrendes, illetőleg sorszám szerinti névsora követi. (31., 33). A közlétezők névsorát a címlapon is olvashatjuk, ott azonban valami oknál fogva a *Rónai Béla* neve hiányzik (a 31. lap szerint tíz község anyagának ő a közlétezője). Kár, hogy a gyűjtők foglalkozása csak az egyes falvak anyaga mellett szerepel: érdekes lehetne ilyen jellegű megoszlásuk. Igaz, a címlap verzója utal rá, hogy főleg pedagógusok végezték e munkát. A feladat nagyságára egyébként jellemző, hogy még e teljesen kívülállónak nem tekinthető réteg gyűjtőmunkája is szigorú ellenőrzést kíván: előfordult, hogy az ellenőrzők 50 százalékkal növelték a gyűjtő névlistáját (7).

Nem kis nehézséget jelent a hasonló gyűjtemények számára az azonos objektumhoz kapcsolódó névváltozatok megítélése, illetőleg jellegének jelölése. Ezt a kérdést a bevezetés a történeti anyag feldolgozásakor is érinti — ahol a morfológiailag nem mindig rekonstruálható nevekről ír —, de az élő nyelvhasználatban is gyakoriak az azonos objektumhoz kötődő hivatalos és népi változatok vagy kiejtésbeli eltérések. A „változat” műszó hovatovább kevésnek bizonyul mindezek jelölésére. Jó lenne, ha névtudományunk kialakítana valamilyen műszóhasználatot a változatok típusaira. A magunk részéről elképzelhetőnek tartanánk például, ha a nyelvészet más területéről áthoznánk olyan szakkifejezéseket, mint az *alternáns*, *allomorf*, *allofon*. Alternáns lehetne az olyan változatok neve, amikor azonos objektumra két vagy több teljesen független konstrukció vonatkozik. *Kisálomás: Boglár főső; Pesti ut: Lellei ut* stb. Allomorf változatnak tekinthetnénk az olyan részben egyező névala-

kokat, amelyekben azonos elemek mellett morféma-különbség is mutatkozik: *Grosz-bót*: *Grosz-ház*; *Fehéregyház*: *Fehéregyháza* stb. Végül a *llofon* lehetne az olyan változat neve, amely csak kiejtésben tér el a többitől: *Szényel-bocka*: *Szgyen-bocka* stb. Ez persze nem a gyűjtés, hanem a feldolgozás kérdéskörébe vág.

Külön figyelmet érdemel a Somogy megyei kötetben a földrajzi köznevek értelmezése. Hasonló gyűjteményekben eddig ilyennel nem találkoztunk, pedig gyakran éreztük hiányát, amikor egy-egy névelem jelentését nem tudtuk kihüvelyezni. A földrajzi nevekben leggyakrabban szereplő fogalomkészlet fontosságára régen rámutatott névkutatásunk. A felszabadulás előtt „térszínforma-nevek” összefoglaló kifejezéssel jelölték e szóanyagot, és nem egy kitűnő tanulmány igyekezett egy-egy vidék vagy más terület anyagát feldolgozni (HEFTY GYULA, NyF. 66. sz.; ÁRVAY JÓZSEF: MNépn. III, 39—56. stb.). Részben ebbe a körbe vág a nevek szerkezeti megközelítésekor használt „névalapelem”, illetőleg „bázisnév” megjelölés is. A „földrajzi köznév” műszót főleg „A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai” című kiadvány vezette be a gyakorlatba (Bp., 1965. Akadémiai Kiadó, 40—9), fel is sorolva mindjárt több mint 1200 ide tartozó kifejezést, és helyesírási konzekvenciákkal kapcsolva össze ezek használatát — szerintünk helytelen módon (vö. MNyj. XVII, 165—6).

A somogyi kötetben Markó Imre Lehel szólistája a helyi kifejezőkészletet értelmezi: csaknem négyszáz szót és szókapcsolatot. Célja nem az volt, hogy a gyűjteményben szereplő névelemeket értelmezze — a nem élő közszókat a lista nem is tartalmazza —, hanem hogy képet adjon a lakosság által használt földrajzi köznevekről. Újszerű benne a nyelvtaszra dmlékeztető megközelítésmód: előre elkészített kérdőív segítségével 11 kutatóponton gyűjtötte fel anyagát. Kívánatos lenne, hogy ez a tevékenység ne maradjon ennyiben: jó lenne a szókincset nagyobb területi kiterjedésben is összegyűjteni vagy esetleg monográfia-szerűen feldolgozni.

Az egyes községek névanyaga járásonként, azon belül pedig területileg rendezve, „sorletapogató” egymásutániségben következik. Új járásra áttérve a községek sorszámozása folytatódólagos, nem kezdődik újból. A megye hét járásában összesen 253 község szerepel. Az egyes községek hivatalos nevük mellett helyi formában ejtve is szerepelnek; utalást találunk helyragozásuk módjára és *-i* képzős változatára is. Jelzi a címsor a település területének nagyságát — kataszteri holdban —, illetőleg lélekszámát is. A községen belül a megnevezett objektumok sorszámot kaptak, ez után találjuk a név vagy névváltozatok élő formáját. A bel- és külterületi nevek sorszámozása folyamatos, bár a két névcsoport külön van választva. Ez mindenképpen célszerű, és akkor sem okoz nehézséget, ha a térképvázlaton két külön ábra volt szükséges a lokalizáláshoz. A gyűjtemény végén minden községnél utalást találunk arra, hogy a történeti források mely neveit nem ismerték a mai adatközlők. Végül a gyűjtők és az adatközlők neve szerepel.

Bár e bevezetésben azt olvashatjuk, hogy „a gyűjtő, ellenőrző, közlétevő és a szerkesztők a nevek magyarázatára vonatkozó véleményüket nem közlik” (13), az egyes nevek mögött gazdag információs anyagot találunk: utalást a földrajzi viszonyokra, a terület művelési ágára, a név népi magyarázatára, a vele kapcsolatos hiedelmekre, hagyományokra, az ott talált esetleges régészeti anyagra stb. Természetes, hogy e tekintetben találhatunk eltéréseket a gyűjtők között, itt mutatkozik meg leginkább a gyűjtés alapossága vagy elnagyoltsága. És — mint fentebb is utaltunk rá — ezeket az ismereteket lehet a jövőben még további adalékokkal gyarapítani, esetleg helyesbíteni.

Külön kell még szólnunk a *Király Lajostól* összeállított — Király Lajosné és a Megyei Könyvtár munkatársainak közreműködésével elkészített — kitűnő mutatóról. Már Zala megye hasonló kötete is bebizonyította, hogy ilyen mennyiségű adathalmazban csak külön mutató segítségével lehet eligazodni. Nehezítette az itteni mutató összeállítását a történeti adatok nagyobb aránya és az önként vállalt feladat, hogy a névelemeket is tükröztetni kívánták. Így szinte külön tanulmánnyá nőtt ez a mutató, szinte már egyfajta feldolgozásává a gazdag névtárnak. A kivetítés elveiről külön eligazítást is kapunk (829—30). A kötet egész terjedelmének csaknem egyharmadát kitevő, negyed-félszáz oldal terjedelmű, kéthasábos szedésű mutató szinte csábít a kutatásra: a névtípusok megyén belüli arányainak felmérésére, illetőleg más vidékek anyagával való összemérésre, egyeztetésekre és eltérések feltárására.

Somogy megye földrajzi neveinek gyűjteménye nagy nyeresége névtudományunknak. Olyan gazdag forrás, kézikönyv, amelyhez gyakran nyúl ezután mindenki, aki magyar névtani kérdést kíván érinteni bármikor a jövőben.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

KRISTÓ GYULA — MAKK FERENC — SZEGFŰ LÁSZLÓ: **Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I.** (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae) Acta Historica, Szeged, t. XLIV, 1973, 96 l. + térkép; II. t. XLVIII, 1974, 55 l. + térkép

A három történész két füzetben megjelent műve egy rövid előszóból (I, 3—7) és adattárból áll. Az adattár egyes fejezetei előtt ugyancsak néhány soros, legfeljebb egy lapnyi bevezető szöveg van (I, 8—10, 32, 39, 42, 51, 61, 65, 71, 75, 76, 77; II, 3—4). Mindkét füzet végén (I, 82—92; II, 49) található a rövidítések feloldása, amely a felhasznált irodalomról tájékoztat. Ugyancsak mindkét füzetet mutató (I, 93—4; II, 51—3) zárja le.

Az első füzet adattára a következő fejezetekre oszlik: Népnevek, Konsztantinoszi törzsnevek, „Vélt” törzsnevek, az Árpád-család nem-keresztény nevei, A hét honfoglaló magyar vezér, A hét honfoglaló kun vezér, További honfoglaló magyar (kun) vezérek és vitézek, A honfoglaló magyarok ellenfelei,